

bujdosó fia. Láttá jönni messziről, a tarnócai mezők felől fiatalon, délcegen, sárga lovon, fényes öltözetben.

Karácsony reggelén üres volt a beteg anya ágya. Hiába keresték a ház körül, a faluban, nem találták.

Fölkelt a halálos beteg, felöltözködött s mikor senki sem látta, kívánszorgott a Hármashalmoz. Ott elhagyta ereje, feroskadtt az egyik hajom oldalára.

Szél fújtt, csikorgó hideg volt, hordtta a havat a fürgeteg. De az anya meglátta fiát messziről, amint jön fiatalon, délcegen, sárga lovon, fényes öltözetben. Még hallotta is, amint elkialtotta: Édesanyám! Édes jó anyyám!

Pedig nem jött senki...

Csak sötétség volt. Varjak repültek lomhán a falu felé, vadludak suhogtak fent a Balaton vizére. Csak a szél süvöltött...

Ott találták meg a szerencsétlen édesanyát holtan, azon a halmon, melyen utoljára állott bujdosó fia... Ráborult a lányomára s megfagyott könnyei mint apró gyémántok szikráztak azon...

(Eötvös Károly.)

Ismeretterjesztő előadás.

A magyarság művelődési- és társadalmi fejlődése.

II.

A középkori világon a szellem és a hit elsőbbségének eszméje uralkodott. A kereszties hadjáratok, dacára annak, hogy rajtuk kívüli okokból nem érhatték el céljukat — mégis nagyot lendítettek a középkori világ-nézet fejlődésén. A nyugati világ e hadjáratok és a kiszélesedő kereskedelmi kapcsolatok révén egészen más eszmének látókörét is tágítják. Eddig a korai középkor *román* (római) kultúrája és művészete uralkodott a nyugati kereszténységen, amely szigorúan elkülönítette a hit tárgyainak magasabbrendű körét az alacsonyabbrendű földi dolgoktól. Az új (keleti) hatások révén azonban más, ú. n. *gótikus* műveltség bontakozik ki, amely arra törekszik, hogy a földi dolgokat is a hit magasabb világába ragadjja és átszellemesítse. A nagy átalakulás társadalmi és gazdasági téren is megnyilvánul. A hűbéri rendszerrel együttjáró terménygazdálkodás helyére fokozatosan a pénzgazdálkodás lép, s a pénz hatalomra jutásával együtt új társadalmi réteg keletkezik, a városi *polgárság*. Ekkor alakulnak ki a nagy nyugati ipari és kereskedő-városok, s a középkor végén mintha a polgárság a politikai vezetést is magához ragadná. Az uralkodói hatalom is megerősödik, s ez a két tényező mintha kezdené visszaszorítani a fejlődésüket gátló hűbéri hatalmakat. A nagy szellemi, politikai és gazdasági átfomálódás már a *nemzeti államok* kibontakozásának kezdetét jelenti.

A XIII. század elején a korszellem és világ-nézet éppenúgy gyökeres átalakításra szorul, mint a Cluny-i reform idején. Az új áramlatokat két nagy szent rendalapítása indítja meg. *Assisi Szent Ferenc* a bűnbánat és tökéletes szegénység szellemének követésére megalapítja a *Ferencesrendet*, *Szent Domonkos* pedig az eretnekek üldözésére a *Domonkosrendet*. Az új rendek működésének talaja elsősorban a városi polgárság,

szemben az eddig uralkodó Bencés-renddel, amely főképpen a hűbéres társadalomban helyezkedett el. Mindkét rend nagy érdemeket szerzett, mert odaadón és önfeláldozóan szolgálta a középkori társadalom lelki érdekeit és felvirágoztatta a késői középkor tudományos életét. A ferencesek eredményesen fáradoztak a béke és szeretet eszméjének megvalósításán, a domonkosok pedig a nyugati kereszténység egységének fenn-tartásán.

A XIII. század második fele a középkor igazi „fénykora“. Azok a törekvések, amelyek a középkori embert és világméretet jellemzik, viszonylag ekkor valósulnak meg a legtökéletesebben. Virágzik a skolasztika és misztika, elmélyül a vallásos élet, friss, gazdag és életteljes lendület vesz a gótikus szellem. A társadalmi élet sok hasonlóságot mutat az ókori görög szociális viszonyokkal. A szellem egységes, a társadalom megoszlott. A közösséghez tartozás s az egyéni tevékenység és érvényesülés harmonikus egységbe olvad. Minden társadalmi és szellemi tényező a végsőig megfeszíti erőit, hogy az adott világrenden belül a lehető legtökéletesebben harcolja ki. A királyi hatalom nagyon megerősödik, de még nem tart ott, hogy a nemzet összes energiái nagyarányú hatalmi célok szolgálatába kényszerítse. A jobbágyok helyzete ezidőben még sokkal kedvezőbb, mint később a reneszánsz világában. A társadalom legújabb, felfelé törekvő és fejlődő rétege a városi polgárság. A városok úgyszólván teljesen függetlenek, magukra utaltak; a szakadatlan belső társadalmi, gazdasági és szellemi harcok erősen fokozzák az energiákat. A nagy szellemek nem vonulnak el elefántcsonttoronyaikba, hanem teljes, sokoldalú, viharzó emberi életet élnek. Miként Szokratész vagy Szofoklész, politikailag és katonailag is részt vesznek Athén életében, úgy veti bele magát *Dante* is, a középkori világméretű e legnagyobb költő ábrázolója, a firenzei társadalom szellemi és fizikai harcaiba.

Már a korai középkor vége felé érvényesülni kezd lassan a világias jellegű műveltség. A késői nyugati középkor törekvése az, hogy a középkori vallásos jellegű műveltség és a kibontakozó világi kultúra szempontjait egyesítse és összeforrasza. A világról alkotott külső kép fokozatosan megváltozik. Ennek okai a keresztes hadjáratok, az olasz tengeri kereskedelem terjeszkedése, a nagy távolkeleti utazások. Ezek révén idegen műveltséggel gazdagították Európa eddig zárt és egységes szellemi életét. Az antik világ szellemi hagyatéka, az arabok és Bizánc közvetítésével jut el Nyugatra. Konstantinápoly szellemi befolyásának utolsó utórezgése a bizánci tudósok Itáliába való menekülése a török foglalás után. A világméretű kitágulása, a római és görög kultúrával való megismerkedés egyáltalán nem szorította háttérbe a középkori vallásos szellem hatását. A természettudományok első képviselői Nyugaton a ferences és dominikánus szerzetesek. Felfogásuk szerint a természeti világ ismerete csak közelebb visz az isteni titkok megértéséhez. A késői középkor természet-szemlélete, amely a korszak művészetében, irodalmában s tudományában egyformán tükröződik, harmonikusan egyesíti a Föld titkaiban és szépségeiben való elmerülést az isteni dolgokra való szüntelen vonatkoztatással. A késői középkor egyesítő munkáját a reneszánsz (*rinascimento*, újjászületés, felújítás), a humanizmus nem azért újította fel a római és görög történelem és életfelfogás hagyományait, hogy megdöntse a középkor vallásos szellemét, hanem hogy a nyugati ember életének a vallásos cél mellett reális földi tartalmat és értelmet is adjon. A reneszánsz művészet szemléletmódja antik, érzésmódja azonban keresztény. Ezért a reneszánsz nem ellentéte, hanem folytatása a késői középkor szellemi, politikai és gazdasági életének. A hűbériség bukásával kicsirázó pénzgazdaság e korszakban már uralkodóvá válik és legyőzi a terménygazdálkodást. Az új gazdasági irány természetes következménye az ipari és kereskedelmi tőke kezdődő felhalmozódása (korai kapitalizmus). A kapitalizmus jellemző tünetei azonban még hiányoznak; a szabadversenyt még megkötik a céhek, és ismeretlen dolog a racionális üzletvitel, és a központosításra való kíméletlen törekvés. A politikai és társadalmi élet is a késői középkor fejlőd-

dési irányában ível tovább. Virágznak a városi közösségek és egyre erősödik az uralkodói hatalom. A nemzetek bensőleg egységesebbé válnak, külsőleg viszont mindinkább elkülönülnek egymástól. A reneszánsz volta-képpen a fejedelmi udvarok szellemi mozgalma: az uralkodók a kultúrán keresztül is saját hatalmukat igyekeznek megszilárdítani és növelni. Ez a magasnak látszó műveltség azonban mély és áthághatatlan szakadékok vág a felső rétegek és az alsó néposztályok közé és fokozza a nagy tömegek szellemi alárendeltségét. Az új nemzetközi humanista műveltség melegágyai a régi és új egyetemek, amelyek így a középkori kolostori szellemmel szemben a „lateiner“ szellem kifejezői lesznek. Az erős központi hatalom pedig önkényuralomná fajul.

A vallásreformok sorát John Wiclif, oxfordi egyetemi tanár nyitja meg. Nemzeti és demokratikus értelemben próbálja az egyházat újjáalakítani s egyetemességét megbontani. Ez az utóbbi törekvés valósággal a reformáció előfutárjává teszi; mozgalma nagy hatást gyakorol a huszitzizmusra s ezen keresztül a voltaképpeni reformációra is, és ezekhez hasonlóan parasztfordalommal kapcsolatos. Wiclif követőit kiűzik Angliából, ezek Csehországba telepednek meg, ahol egy hitújító mozgalom kezdeményezői lesznek. A vallási reformtörekvések vezére Husz János, a prágai egyetem tanára.

Európa már a középkorban megismerkedett a mesés Kelettel. A keresztes hadjáratok idegen világokat, új életkörülményeket tártak föl előtte, és igényeit is rendkívül felfokozták. A társadalom felső rétege már abban az időben is keletről szerezte be fényűzési cikkeit. Később a társadalom bomlásával és átalakulásával ezek az igények a szélesebb néprétegekben is elterjednek. Európa rá volt utalva a keleti luxusárukra, viszont szegény volt nemesfémekben, az aranyat, amelyre a pénzgazdálkodásra, az aranyvalutára való áttérés folytán volt nagy szüksége, szintén túlnyomórészt Keletről hozta be, és így nem tudott az áhított cikke-kért megfelelő ellenértékűt adni. Az arany értéke így rendkívül megnőtt, a nyugati világ pedig kénytelen volt más lehetőségekről gondoskodni, hogy hozzájuthasson Kelet kincseihez. Így merül fel a gondolat, hogy hódítsa meg azon területeket, ahol ezeket az árukat termelik. Ez volt egyik oka a fölfedezéseknek.

Másik oka a reneszánsz-ban keresendő. Ez ugyanis elvilágosította a keresztény gondolatot és világhódító eszmék felé terelte azt. Mivel azonban ez a vágy szembekerül egy hasonló eszmével, az iszlám világhatalmi igényeivel, amely viszont Európát fenyegeti előzőnléssel. Az iszlám-világ földrajzi ismeretei az arabok jóvoltából sokkal szélesebbek, mint a korabeli Európáé. Európa óceánparti hajósnepei már a korai középkorban (normannok) fölfedezik Amerikát, de az európai tudásnak és hódításvágyának egyik volt haszna ezekből a felfedezésekből. E hajósnepek azonban fölfedezésüket — éppen a halgazdaság miatt (cethalászat) titkolják. Az Újvilág létezésének tudata tehát elevenen él a nyugateurópai hajósnepek lelkében. Ázsia felé viszont a nagy mongol világhódítás nyitja meg az európaiak számára az utat. A mongolok egységesítő munkája lehetővé teszi, hogy misszionáriusok és kereskedők eljuthassanak a mesés Távolkeletre. Szerzetes utazók (Julianus stb.) és Marco Polo velencei kalmár bentazzák Kelet-Ázsia csodálatosan gazdag tájait és útleírásaikkal tápot adnak az európai vágyaknak. De sürgeti a fölfedezéseket a reneszánsz által felkeltett kalandvágy is; a középkori társadalom bomlásából egy mindenre kész kalandorréteg támad, amelynek nincs veszténivalója s anyagi romlásukért a messze távolban szeretnének kárpótlást találni.

A magyar középkor. Géza fejedelem és fia, Szent István a keresztény hitre térítették a magyarságot, de több száz év mult el, amíg a nép kivetkőzött ősi pogány gondolkozásából. A szellemi műveltség letéteményesei az egymás után beköltöző szerzetesrendek lettek. Elsőnek a bencések jönnek be az országba, aztán a ciszterciek és a premontreiek. A XIII. század első felében megjelennek a ferencesek és dömések, majd a karthauziak, vagy néma barátok. 1250-ben alakul az egyetlen magyar szerzet: a

III. századi Remete Szent Pálról elnevezett pálosrend. A szerzetesek buzgón másolták a könyveket (Pannonhalmának Szent László idejében 80 könyve van), de a néppel is foglalkoztak: megtanították a magyarságot a földművelésre és az iparra.

A nyugati keresztény műveltség a királyi udvarban talált otthonra. Itt kezdődött meg — latin nyelven — a magyar történetírás, megfordultak itt magyar énekmondók is, énekeikből azonban egy sor sem maradt fenn.

Irodalmi hagyaték: Halotti beszéd és Könyörgés; Ó-magyar Mária-siralom, Szent Ferenc legendája, Bibliafordítások; példabeszédek; Margit-legenda; Haláltánc-ének; példák.

Udvari történetírás: Az udvari történetírásnak az volt a feladata, hogy történeti adatokból és szóbeli hagyományokból megszerkessze nemzetének ősi történetét az uralkodóház dicsőségére. Már Szent László korában keletkezett nálunk ilyen nemzeti történet, úgynevezett *gesta*, ez ugyan nem maradt ránk, de a későbbi gesta-íróknak közös forrásul szolgált.

Az Árpád-korból két gesta maradt fenn: Anonymusé és Kézaié. Nagy I. a jos korából származik a harmadik ilyenfajta mű: Kálti Márk krónikája. Mind a három latin nyelvű.

Mire a magyarság belefáradt a portyázásokba, Európában a kereszténység már nemcsak vallás, hanem mindent átfogó életkeret lett. Annál nehezebb volt a magyarság számára a régi hittől való elszakadás, hiszen a pogány és keresztény világkép között mélyreható ellentét tátongott. Mégsem mondhatjuk, hogy ebben a nagy lelki fordulatban csak az észszerű belátás döntött. A Kárpátok medencéjének megváltozott életkörülményei között eltöltött egy évszázad elég volt ahhoz, hogy a magyarság fokozatosan hozzáfejlődjék a kereszténységhez.

Pedig micsoda mélyreható ellentét van a pogány és keresztény életfelfogás között! Az egyik oldalon ott van a vérbosszú, amely adott esetben szinte kötelesség, a másikon az ellenségért is imádkozó szertetet tana. A pogány élet színtere és végcélja a földön van, a keresztény ember világa túlnő a szűk földi kereteken, célja pedig az, hogy életszentség révén elnyerje a másvilági üdvösséget. A két merőben ellentétes világfelfogás között csak a hősiesség önfegyelm vonhatott összekötő hidat. Mekkora távolságban van a pogányság öntudatlan örömkeresése és a keresztény remete önkéntes önsanyargatása között. A kereszténység ismerteti meg a végtelen steppék pogány magyariával az örök értékek hordozására képes lelket, amelyet magában hord. Ennek a felismerésnek aztán természetes velejárója lett az, hogy a keresztény magyar befelé, a lélek felé fordul. A lélek embere megveti az erőszakos érvényesülés ösztönét, hogy annál bensőségesebben hasson benne a minden érték kútfejéhez, az Istenhez közelebb álló lélek elsőbbségének, tekintélyének elismerése. Meg kell vetnie a pogányság szélsőséges egyéniségtisztelőtét, hogy a keresztény életet rendező tekintélytisztelőt juttassa érvényre lelkében.

Ez a keresztény tekintélytisztelőt erősíti meg a központi hatalmat, amely az új társadalmi rétegeződésnek kialakulását segíti elő.

A középkori ember egyénisége alárendelődik a nagyobb társadalmi közösségeknek, de abban nem lát egyéniségét elsorvasztó megkötöttséget. Sóvárogva néz a másvilág felé, s a tökéletes jót, igazat és szépet Istenben látja megvalósulni. Ezért tud határozott mértékkel mérni, hiszen igezszebb erénynek az áldozatot tartja.

(Folytatjuk.)